

DOI 10.15407/sociology2020.01.041
УДК 316.722

ГУЛЬБАРШИН ЧЕПУРКО,

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ, Київ (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

GULBARSHYN CHERURKO

Doctor of Sciences in Sociology, Head of the Department of Social Expertise, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12 Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

gichepurko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7540-5174>

Стан, проблеми та перспективи модернізації українського суспільства: експертні оцінки

Концепція модернізації в цілому та окремі аспекти “модернізації суспільства” останніх десятиліть приваблюють багатьох учених, теоретиків та практиків. Більшість наукових праць, присвячених цій проблематиці, розглядають модернізацію як процес, що охоплює сфери технологічної, економічної, політичної, культурної, соціальної (або соціокультурної) модернізації, а також модернізацію свідомості. Отже, йдеться про множинні виміри процесу модернізації, які значною мірою визначаються історико-культурною спадщиною, характером розвитку та впливом груп спеціальних інтересів. Такий комплексний підхід зумовлює міждисциплінарність теоретичних підходів до вивчення широкого спектра проблем модернізації. Звернімося до термінології. Модернізація у соціологічному розумінні означає: а) макропроцес переходу від традиційного до сучасного суспільства; б) взаємозумовлені суспільні процеси та зміни в усіх соціальних інститутах, що супроводжують процес індустріалізації й характеризуються: зростанням спеціалізації та диференціації праці, появою бюрократії, формуванням сучасних політичних інститутів, відкритою стратифікаційною системою, високою мобільністю, ослабленням традиційних цінностей (родини, релігії, моралі), зростанням індивідуалізму тощо. У комплексному соціально-економічному розумінні — організований і скоординований процес, чийм завданням є розвиток економічної структури й політичних інститутів суспільства з метою підвищення його господарської конкурентоспроможності та соціальної привабливості.

Цитування: Чепурко, Г. (2020). Стан, проблеми та перспективи модернізації українського суспільства: експертні оцінки. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, № 1, сс. 41–65.

Для глибшого розуміння сутності модернізації українського суспільства, її стану, впливу на різні сфери життя, тенденцій, ризиків та перспектив у травні 2019 року було проведено експертне опитування серед вітчизняних і зарубіжних науковців. Як експертів було опитано 51 науковця. Відповідаючи на запитання: “Що Ви розумієте під терміном “модернізація суспільства?”” експерти дали різні відповіді, зокрема:

- Це — “осучаснення”, відповідно характеристик, властивих сучасному суспільству, соціокультурних, соціально-економічних, політичних, технологічних, зміни яких сприяють динамічному розвитку, перебудові та пристосуванню до швидко змінюваного світу через структурні перетворення в різних галузях суспільного життя. Модернізація для України — це не лише завдання забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, а й запорука гармонійного розвитку української політичної нації у глобалізованому посткризовому світі.
- Це — процес змін, спрямований на осучаснення відповідних галузей і сфер діяльності, а саме: застосування новітніх форм, методів, інструментів тощо, які відповідають актуальному рівню розвитку науки, культури, техніки й починають відігравати ключову роль у функціонуванні галузей і сфер, де відбуваються ці зміни.
- Це — створення сучасних соціальних інститутів та сучасних культурних норм.
- Це — процес оновлення, осучаснення, удосконалення суспільства (його технологічної бази, соціальних інститутів, цінностей) заради покращення якості життя більшості населення, ефективного функціонування і гармонійного розвитку суспільства.
- Це — трансформація економічної системи та системи соціальних відносин відповідно до тих зразків, які продемонстрували свою ефективність в розвинених країнах.
- Це — цілеспрямований процес всеосяжних змін у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що має за мету набуття ним оновленого, якісно розвиненого стану тощо.
- Це — один із чинників реформування суспільства, який спрямований на увідповіднення умов суспільної діяльності вимогам цивілізаційного розвитку. Модернізація суспільства спирається на традиційні цінності, але вимагає зміни тих, що заважають суспільній трансформації та економічному розвитку. Системна модернізація суспільства відбувається за трьома основними напрямками — інституціональним, процесовим та людським.

Якщо узагальнити ці визначення, то на сучасному етапі розвитку України процес модернізації можна визначити як комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних, інтелектуальних трансформацій, метою яких є “осучаснення” суспільства, формування цінностей, що мотивують зміни у суспільній свідомості та культурі, а також інноваційну діяльність — розроблення, створення та впровадження нових технологій і генерування нових соціально-економічних відносин. Також ми погоджуємося з висловленням одного з експертів, що “системна модернізація суспільства відбу-

вається за трьома основними напрямками — інституціональним, процесовим та людським”, але ми уточнюємо, що за напрямками — соціальним, інституційним і технологічним.

Модернізацію часто уявляють як лінійний прогресивний розвиток. Але однозначно оцінювати модернізацію не можна — наприклад, вона може мати позитивні наслідки в економічній сфері, але негативно впливати на соціальну сферу [Михненко та ін., 2011: с. 13].

Модернізоване суспільство має комплекс взаємопов’язаних ознак, котрі часто розглядають окремо як вияви процесів економічної, політичної, соціальної та культурної модернізації.

Економічна модернізація передбачає структурні, технологічні та інституціональні зміни в національній економіці, спрямовані на підвищення її конкурентоспроможності на міжнародному рівні; політична — створення певних політичних інститутів, які мають сприяти реальній участі населення у владних структурах та впливу мас на прийняття конкретних рішень; соціальна модернізація — формування відкритого суспільства з динамічною соціальною структурою. Таке суспільство виникає і розвивається на підґрунті ринкових відносин, правового регулювання відносин власників і демократичної системи урядування, хоча б не дуже досконалої. Демократія такому соціуму необхідна для того, щоб достатньо швидко вносити зміни у правила гри за мінливих обставин і стежити за їх дотриманням [Алимарин, 2003]. Зрештою, культурна модернізація передбачає диференціацію культурних систем і ціннісних орієнтацій, секуляризацію освіти й поширення грамотності, різноманіття філософських і наукових течій, релігійний плюралізм, розвиток новітніх засобів поширення й передання інформації, залучення населення до досягнень культури.

Разом із тим модернізація в Україні є *відображувальною й частковою*. Перше пов’язане з тим, що наша країна лише нещодавно стала на шлях самостійної державності, тому їй доводиться використовувати (відображати) досвід тих, хто цим шляхом вже пройшов. Друге вказує на те, що наразі в суспільно-політичній та економічній системах переплетено доволі суперечливі елементи, які гальмують рух уперед. Наприклад, досить важко поєднуються такі речі, як активна соціальна політика та лібералізація економічних відносин [Ващенко, Корнієнко, s.a.].

Модернізація може бути визначена як успішні перетворення, що зумовлюють прогресивний розвиток. Водночас слід зазначити, що перетворення в сучасній Україні часто не мають чіткої спрямованості. Залишається відкритим питання про мету/завдання необхідних змін.

Головними завданнями модернізаційних перетворень у різних сферах суспільного життя в Україні, на думку майже половини експертів, є дотримання гарантованих Конституцією прав і свобод людини; рівність перед законом (26 експертів) і розвиток ефективної інноваційної економіки (25 експертів). Трохи менше експертів головними завданнями модернізації вважають формування відповідального суспільства (21 експерт) і зниження рівня корупції (20 експертів). Менш важливими завданнями модернізації в Україні, на думку третини й менш ніж третини експертів, є розширення можливостей вільного підприємництва і розвиток конкуренції (17 експер-

тів), розвиток інноваційних технологій (13 експертів) і забезпечення соціальної справедливості (11 експертів) — на кожен з цих ознак вказали не більш як третина експертів. Завдання, які стосуються соціокультурної складової, є, за оцінками експертів, ще менш значимими — сприяння національно-культурному розвитку зазначили 7 експертів, свободу ЗМІ — лише 2 (див. рис. 1).

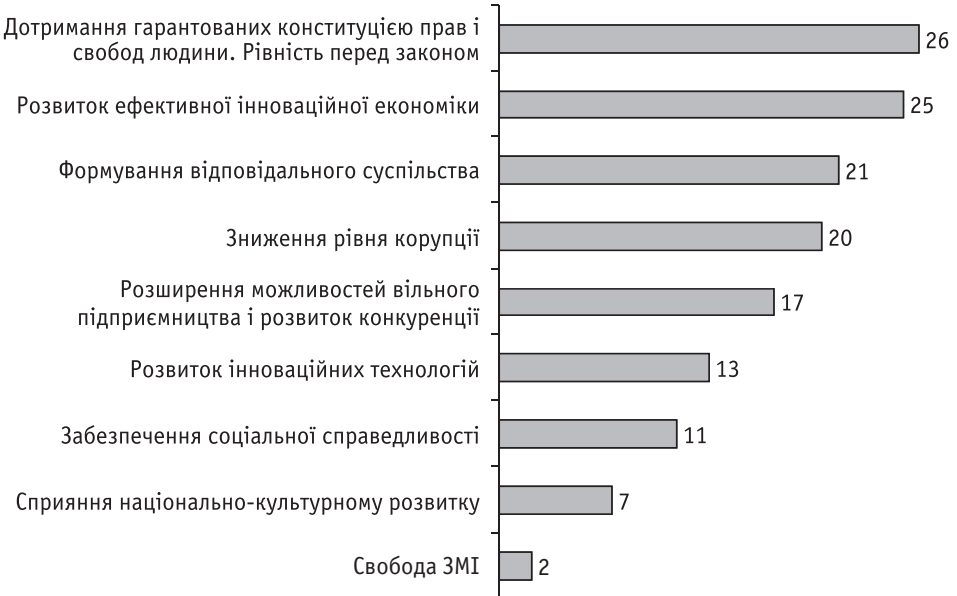

Рис. 1. Оцінка експертами головних завдань модернізаційних перетворень у різних сферах суспільного життя (N = 51)

Пріоритетом для будь-якої держави має бути *дотримання прав і свобод людини*. У 1991 році Україна, ставши незалежною державою, зробила перший крок на шляху до ствердження демократії та верховенства права. Так, у Конституції України окремий розділ присвячено правам і свободам людини та громадянина. Стаття 21 Конституції України визначає, що всі люди є вільними та рівними у своїй гідності та правах. Проте, на жаль, права людини в Україні найчастіше залишаються вивіскою української держави, за якою приховано не зовсім привабливий фасад та “кухню” функціонування державного апарату та діяльності так званих професійних правозахисників. Загалом прав стало більше, але захищають їх гірше.

Права людини в Україні стали заручниками складних процесів державотворення, об’єктом системних політичних спекуляцій з боку практично всіх політичних сил, що значною мірою нівелювало в суспільній свідомості й саму цінність прав людини. При цьому саме права людини мають (і тільки вони можуть) бути міцним фундаментом новітньої України — її справжньою, не вдуманною національною ідеєю, що має об’єднати всіх громадян в український народ і соціум, в якому комфортно жити кожній людині, а громадяни пишатимуться своєю державою.

У сучасних умовах невіддільним елементом модернізації є *інноваційний розвиток економіки*. Варто зазначити, що така важлива для суспільства складова функціонування національної економіки, як інноваційно-інвестиційна активність, має стимулюватися державою. Саме в цьому закладений найбільший потенціал рушія прогресу людства. Без системного та масового запровадження конкурентоспроможних технологій виробництва вітчизняна економіка не зможе конкурувати в жорсткому глобальному світі.

Також важливим завданням модернізації є формування відповідального суспільства, формування соціальної відповідальності та позитивного соціально-психологічного клімату. Без соціальної відповідальності, суб'єктами якої є держава, продуктивний бізнес і громадянське суспільство, яке репрезентує населення, всі трансформації неминуче провокуватимуть подальше посилення корупції, економічної та правової нерівності, маргіналізації та утриманських настроїв у суспільстві.

На жаль, у масовій свідомості нині укорінилася тільки ідея соціальної відповідальності держави, хоча через фінансові труднощі це не завжди можна реалізувати повною мірою. Соціальну відповідальність бізнесу в найкращому разі підміняє благодійність. А соціальна відповідальність населення поширюється лише на сферу поточних заробітків — люди переважно не сприймають необхідність дбати про майбутні доходи (наприклад, про свою ж пенсію), про диверсифікацію ризиків втрати доходів (наприклад, шляхом страхування майна), навіть про власне здоров'я (через дотримання здорового способу життя, запобігання інфекційним захворюванням шляхом вакцинації тощо). Досягти бажаних змін одними тільки гаслами не можна — необхідні нові гуманітарні технології, спрямовані на інтенсивне використання людського потенціалу [Лібанова, 2011].

Модернізація українського суспільства впливає на різні сфери життя населення — економічну, політичну, соціокультурну, соціальну. За оцінками експертів, найбільшою мірою (за 5-бальною шкалою від 1 — “найнижча” до 5 — “найвища”) модернізація українського суспільства впливає на такі соціокультурні показники, як розвиток емансипаційних цінностей людини, індивідуальна/особиста відповідальність, а також на показники конкурентоспроможності країни і сприяння розвитку нових технологій:

- розвиток емансипаційних цінностей людини (самовизнання, самовизначення, самоствердження) — 3,34;
- світова конкурентність / конкурентоспроможність країни — 3,16;
- індивідуальна / особиста відповідальність — 3,15;
- сприяння розвитку нових технологій — 3,06.

Деяко меншою мірою, за оцінками експертів, модернізація впливає на такі параметри:

- активізація інноваційного розвитку країни / економіки / народного господарства — 2,98;
- інвестування в людський капітал / розвиток людського капіталу — 2,94;

- раціональне використання людського капіталу / потенціалу — 2,86;
- створення умов для розвитку нових виробництв — 2,86;
- стимулювання нарощування економічного капіталу — 2,86.

На інші аспекти суспільного життя, такі як залучення / активізація трудових ресурсів, активне використання наукового потенціалу та збереження природного середовища, модернізація впливає ще менше (середній бал коливається від 2,59 до 2,69 бала) (див. рис. 2).

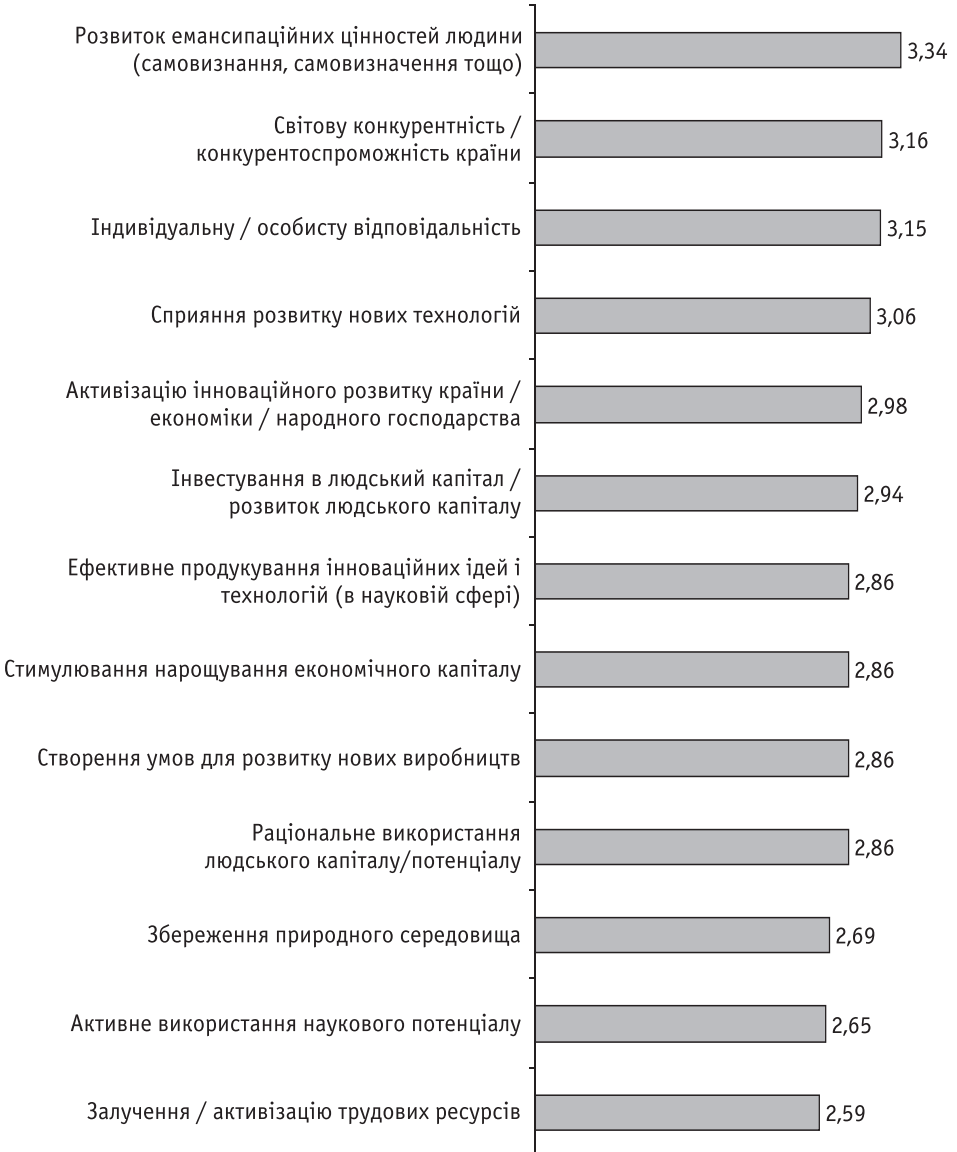

Рис. 2. Оцінка експертами впливу модернізації українського суспільства на різні сфери суспільного життя ($N = 51$, середній бал за 5-бальною шкалою)

Отже, за оцінками експертів модернізація українського суспільства першою чергою впливає на зміну ціннісних орієнтацій людини, сприяє розвитку емансипаційних цінностей, зростанню індивідуальної / особистої відповідальності людини. Таким чином, соціокультурні зміни є наслідком успішних процесів модернізації, а не лише причиною. Успішна модернізація є запорукою динамічного та демократичного розвитку країни. Такий розвиток має привести до скорочення відставання України від розвинених країн світу та закласти підвалини до постійного оновлення в майбутньому.

Історія доводить: неможливо встановити відкриті економічні та політичні інститути без поширення модерного мислення — раціонального, логічного, критичного [Пекарь, 2016].

Закриті економічні та політичні інститути не стимулюють таке мислення, натомість елітам так вигідніше тримати маси у полоні патерналізму, популізму і невігластва. Але всіх так тримати неможливо: хтось мусить опанувати новітні технології, щоб заробляти для еліт гроші. Так формуються перші соціальні групи з модерним мисленням.

Модернізація охоплює всі царини життя, але в деяких вона відбувається ефективніше і швидше, а в деяких гальмується. На думку експертів, найбільш високою — трохи вищою за середній рівень — є модернізація у сфері фінансів (середній бал — 2,71 за п'ятибальною шкалою) та у сфері культури (2,63). Трохи нижчою за середній рівень експерти оцінюють ступінь модернізації у сфері освіти (2,41) та у сфері економіки (2,39). Ще нижчим є рівень модернізації у царинах медицини та науки (відповідно 2,29 і 2,27 бала), а також політики й державного управління (2,22 і 2,04 бала) (рис. 3).

Рис. 3. Оцінка експертами ступеня модернізації в різних сферах/галузях суспільного життя ($N = 51$, середній бал за 5-бальною шкалою)

Щодо фінансової сфери варто відзначити, що в Україні відбувся досить болісний, але необхідний перехід від штучно стабільного до гнучкого обмінного курсу гривні, який в розвинених країнах визначається фундаментальними чинниками ринку — попитом та пропозицією [Клименко, 2015].

На превеликий жаль, бізнес-спільнота та населення не отримали гідних компенсаторів курсової волатильності, бо комплексного реформування

всіх секторів економіки не відбулося. Зауважимо, що Україна не перша з тих країн, що змінювали монетарний режим за умов жорсткої економічної кризи, але жодна з них ще не вдавалася до таких рішучих дій за умов військового конфлікту. Відхід від штучної стабільності гривні був вимушеним, але єдино слушним та виваженим кроком у критичних умовах, що склалися. Звідси — потреба в негайному оздоровленні банків, поліпшенні якості державного регулювання, підвищенні довіри до фінансових установ [Клименко, 2016].

Україні потрібен реальний новий економічний курс, адже тільки узгоджена національна модель регулювання як усієї економіки, так і фінансової системи зокрема має бути не тільки створена, а й запроваджена. Адже модернізація національної фінансової системи є необхідною, але не достатньою умовою для переведення всієї економіки на нові “рейки”. Тому створення фінансової системи, здатної забезпечувати сталий економічний розвиток за рахунок ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці, є необхідною передумовою для розбудови повноцінного ринкового конкурентного середовища згідно зі стандартами Європейського Союзу.

Що стосується культурної сфери, то Україна справді має доволі високі показники не тільки грамотності населення, а й питомої ваги тих, хто здобув вищу освіту, тому стартові умови для здійснення модернізації освіти доволі сприятливі, значно кращі за ті, з яких починали “азійські тигри”. Для цього потрібна лише політична воля держави та готовність суспільства, щоб забезпечити можливість освітянам здійснити саме такі реформи, які не імітували б модернізацію освіти, а наповнили її реальним змістом. Проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що модернізація системи освіти в Україні за умов сучасних глобалізаційних процесів спрямовується на розвиток фундаментальної науки, опанування як українських, так і світових культурних цінностей, орієнтацію на ідеали демократії і гуманізму, необхідні для існування та розвитку громадянського суспільства. Освіта є інструментом впливу на цінності та пріоритети людей з урахуванням цілей довгострокової і поточної соціальної практики. Освіта має реагувати на головні виклики глобалізації, оскільки сучасна соціальна реальність, сприйняття якої характеризується в найзагальнішому вигляді крахом системи цінностей, відсутністю жорстко структурованих нормативних моделей, потребує нових орієнтирів. І цими орієнтирами мають стати створення високотехнологічної економіки знань та формування конкурентоспроможного фахівця.

Оцінка експертами *ступеня модернізації у сфері економіки* як нижчого за середній пояснюється необхідністю зміни економічного курсу країни. Для цього необхідно, щоб держава на якісно нових засадах посилила свою економічну функцію за багатьма напрямками науково-технічного та інтелектуального розвитку, забезпечила ефективне управління власністю незалежно від її форми. Необхідні також великомасштабні заходи щодо створення надійної фінансово-кредитної системи, формування інвестиційної інфраструктури, забезпечення модернізації економіки.

Метою (і результатом) модернізації є побудова соціально ефективної (у широкому розумінні цього слова) економіки. Основними тенденціями модернізації економіки України мають бути:

- перехід до інноваційної моделі розвитку економіки;
- переорієнтація економічного зростання та зміна його джерел;
- відновлення промислового машинобудування як провідної галузі в модернізації всієї економіки;
- розроблення програм ефективної економічної політики держави;
- створення у визначальних галузях економіки вертикально-інтегрованих корпоративних структур;
- державна підтримка визначальних інноваційних проектів.

Складовими модернізації економіки є обґрунтована макроекономічна політика, макроекономічна стабільність і економічне зростання. Але їх у жодному разі не можна трактувати як завдання модернізації — кінцевою метою є забезпечення економічних можливостей розвитку людського потенціалу.

Що стосується *ступеня модернізації у сфері медицини*, то оцінка його експертами як нижчого за середній викликана: 1) недоліками законодавства, пов'язаними з визначенням напрямів подальшого реформування галузі охорони здоров'я та переглядом поняття “медична послуга”, 2) відсутністю нормативного врегулювання розрахунку тарифів на платні медичні послуги, 3) недієздатністю системи контролю якості медичних послуг та виробів. Повноваження місцевих органів виконавчої влади щодо встановлення тарифів на оплату медичних послуг не відповідають вимогам Закону України “Основи законодавства України про охорону здоров'я”. Зазначені проблеми внеможливають ефективне функціонування системи охорони здоров'я, в результаті чого виникає нагальна потреба в розробленні нових сучасних підходів до модернізації системи охорони здоров'я.

За результатами експертного опитування найменшою мірою модернізація відбувається у сферах політики (2,22 бала) і державного управління (2,04 бала) (рис. 3). Саме в цих сферах і найвищий ступінь ризику того, що в наступних сферах модернізація не відбудеться — в політиці (2,36 бала) та в державному управлінні (2,20 бала) (рис. 4).

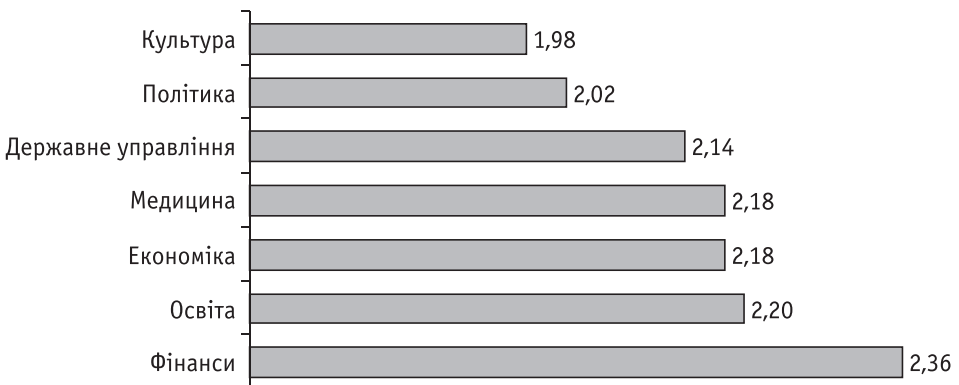

Рис. 4. Який, на Ваш погляд, ступінь ризику, що модернізація в наступних сферах не відбудеться? (N = 51, середній бал за 3-бальною шкалою)

Ефективна модернізація є реальною за умови взаємної і злагодженої участі держави й суспільства в інноваційних трансформаціях і гальмується чи зупиняється, якщо одна із ланок ланцюга випадає із нього.

Модернізація практично ніколи не супроводжується стабілізацією чинних політичних структур, тому саме у сфері політики, за оцінками експертів, є найбільший ризик, що модернізація не відбудеться. Українська модернізація наражається на безліч спричинюваних політичним патерналізмом та клієнтелізмом перешкод на шляху зростання рівня політичної участі зокрема та розвитку системи в ширшому соціально-історичному значенні загалом. Слабкість інфраструктури громадянського суспільства і брак каналів самовираження окремих верств компенсуються формуванням багатьох елітних груп. Замість розвинутого суспільного плюралізму швидкими темпами формується елітний корпоративізм.

В Україні не існує всезагальної згоди стосовно мети політичного розвитку, і це найсерйозніша перешкода на шляху демократичної модернізації. Щоб зупинити дезінтеграційні та деградаційні процеси й розпочати кардинальні перетворення, важливо стабілізувати політичну ситуацію і таким чином розширити модернізаційні можливості політичної системи.

Політична модернізація, як і модернізація взагалі, натрапляє в Україні на перешкоди і пастки. Найбільш поширені з них:

- крайнощі технократизму, який ігнорує соціальні потреби суспільства;
- популізм, що приносить в жертву соціальній політиці ефективність економічного розвитку;
- нездатність або небажання політичної влади поширити імпульс модернізації з елітарного на масовий рівень;
- різна міра зацікавленості, сприйняття та розуміння модернізаційної мети, а також наявного потенціалу для її втілення серед політичної еліти;
- неглибоке, радше формальне сприйняття сучасних політичних цінностей і норм на тлі фактичного домінування традиційної політичної культури [Семченко, 2016].

Ці тенденції простежуються і в характері сучасного політичного розвитку, який в Україні має амбівалентний характер — модернізаційний та антимодернізаційний водночас.

Перша тенденція виявляється у включенні в політичне життя соціальних груп та індивідів (в усіх сферах суспільного життя створено інститути громадянського суспільства) та в послабленні традиційної політичної еліти.

Друга тенденція виражається у специфічній формі здійснення модернізації. Ця специфіка полягає в авторитарних методах діяльності та менталітеті політичної еліти, які визнають тільки одностороннє — згори вниз — спрямування команд при закритому характері ухвалення рішень. Політичний режим в Україні виявився різновидом гібридизації, яка ґрунтується на поєднанні демократичних інститутів, норм і цінностей з авторитарними [Ващенко, Корнієнко, s.a.].

Таким чином, проблема способів реалізації та перспектив модернізації українського суспільства потребує, перш за все, оцінки його щодо здатності до самоорганізації. Навіть побіжне ознайомлення з історією нашого суспільства переконує в тому, що воно має недостатню відкритість, а його розвиток переважно відбувався за умов закритих систем — від жорстких авторитарних форм до хаотичного стану.

Змінити цю тенденцію можна, лише якщо впроваджувати відкритість на всіх рівнях суспільної системи. Це потребує перш за все формування громадянського суспільства як механізму самоорганізації та саморозвитку кожної особистості та соціуму загалом.

Важливим напрямом дій нової політичної еліти стає вироблення ідеології модернізації, оформлення доктрини, на підставі якої має сформуватися ідейний взаємозв'язок “верхів” і “низів”, що стане джерелом суспільної згоди, активізатором суспільної волі, мотивом утвердження суспільних цінностей, зумовлюючи своєрідну “революцію свідомості”. Ідеологія модернізації має бути прагматичною, раціональною, конструктивною, інтегративною і спиратися на досягнення світової суспільної думки, на духовні й культурні традиції, зокрема національні, і водночас має забезпечувати зміну попередніх ідеологічних парадигм.

Результатом політичної модернізації в Україні мають стати реальний поділ влади, створення правових та інституціональних гарантій діяльності опозиції, незалежність суду і ЗМІ, демократизація влади, реальне дотримання принципів правової держави. Політична система повинна забезпечувати стабільний розвиток і динамічну рівновагу між інтересами всіх політичних груп. Вона має бути здатною до реагування на імпульси, що виходять як зсередини, так і ззовні, за рахунок прямих і зворотних зв'язків між керівниками і керованими. Природно, що держава, якій вдається ефективно виконувати завдання політичної модернізації, здобуває позитивний імідж — як в очах власного населення, так і з погляду міжнародної громадськості. Як відомо, суб'єкти та органи демократичної влади існують для задоволення потреб громадян. Тому при прийнятті стратегічних рішень вони мають брати до уваги думку громадян. Унаслідок цього реалізація масштабних державних і локальних муніципальних програм багато в чому залежить від рівня їх підтримки широкою громадськістю, суспільно-політичними організаціями, групами інтересів та ЗМІ.

Щоб модернізаційні ініціативи та програми були сприйняті українцями, необхідно з'ясувати, що саме населення розуміє під модернізацією і як воно уявляє її цілі та завдання в Україні. Тільки програми, що відповідають запитам українців на модернізацію в цілому і певну роль держави в цьому процесі зокрема, зможуть отримати підтримку населення, а отже, поліпшити внутрішньополітичний імідж України. Забезпечення цієї підтримки — перше завдання інституту комунікацій органів влади (government relations, GR) як специфічної форми політичної комунікації. Соціальні суб'єкти підтримують або засуджують дії влади, зокрема виходячи зі своїх уявлень про ідеальну владу. Зміст же образу чинної влади залежить першою чергою від інструментальної та комунікативної діяльності конкретних суб'єктів і органів влади. Формування позитивного іміджу

влади й відповідно позитивної громадської думки про владу — друге завдання [Недбай, 2008: с. 168].

Отже, щоб політична модернізація була успішною, необхідний широкий суспільний консенсус із найважливіших питань політичного життя. З огляду на ефективність функціонування громадської думки як соціального інституту, здатного ініціювати чимало змін у практичній політиці держави, можна оцінювати і сам рівень розвитку демократії. Громадська думка є індикатором усталення політичного ладу, виразником суперечностей і очікувань, що стосуються стану демократії в Україні.

Проте в Україні склався такий тип суспільної системи, в основі якого лежить ефективність влади, а не ефективність власності. Слабко розвинене партнерство між державою і суспільством, ще не склалися механізми громадського контролю над владою. Як наслідок зберігається, а часом наростає відчуження влади від суспільства і суспільства від влади.

Важливим елементом модернізації держави як інституту є докорінна зміна формату спілкування держави та громадян як передумови реалізації ключового завдання модернізації — забезпечення раціональної організації державних інститутів. Така раціоналізація, своєю чергою, створює умови, за яких суспільство отримує реальні можливості впливати на формування політичної, управлінської та судової еліти, а відтак і покращувати державну політику та розвиватися. Саме тому реформа інституційної організації держави/державного управління та територіального самоврядування є найважливішим інструментом реалізації Стратегії модернізації України як такої.

Як відомо, каталізатором модернізаційних процесів є людський потенціал. Рушійними силами цього процесу виступають, з одного боку, правляча еліта та поєднана з нею вища бюрократія, а з іншого — соціально зрілі, дієдатні та активні представники різних суспільних груп — середнього класу, страт інтелектуалів (knowledge class) та професіоналів, бізнесових кіл, окремих політичних сил та широких мас, участь яких є одним з “вузьких місць” модернізаційних процесів.

На заваді модернізації стоїть слабка прихильність власників і керівників підприємств до певних її значущих принципів, зокрема щодо довгострокового стратегічного бачення. Це пов'язане з відсутністю інвестиційної, податкової, кредитної політики, яка б стимулювала інвестиції підприємств, а також зі ставленням до знанневого і творчого потенціалу людини, внаслідок чого не стимулюється інноваційна діяльність, а підвищення кваліфікації працівників хоч і вважається одним із чинників продуктивності праці, розглядається радше як витрати, ніж як інвестиції.

Головними рушіями модернізації в Україні, за оцінками більшості експертів, є малий та середній бізнес (26 експертів) і бізнесові осередки/представники бізнесу (21 експерт) (див. рис. 5).

Слід зазначити, що на сучасному етапі мале підприємництво як самостійний елемент ринкової економіки істотно впливає на структурну перебудову в економіці країни, робить вагомий внесок у збільшення загальних обсягів виробництва, створює сприятливе середовище для розвитку конкуренції, забезпечує вагомими стимулами до інноваційної та високоефек-

тивної праці. Мале підприємництво становить найбільш гнучку, динамічну і масову форму організації господарської діяльності. Саме в цьому секторі створюється та перебуває в обігу переважна частина національних ресурсів, які є живильним середовищем розвитку економіки будь-якої країни. Саме цей сектор економіки впливає на структуру економіки та розширює сферу свободи ринкового вибору, характеризується раціональними формами управління, забезпечує більш швидко реалізацію нових бізнес-ідей.

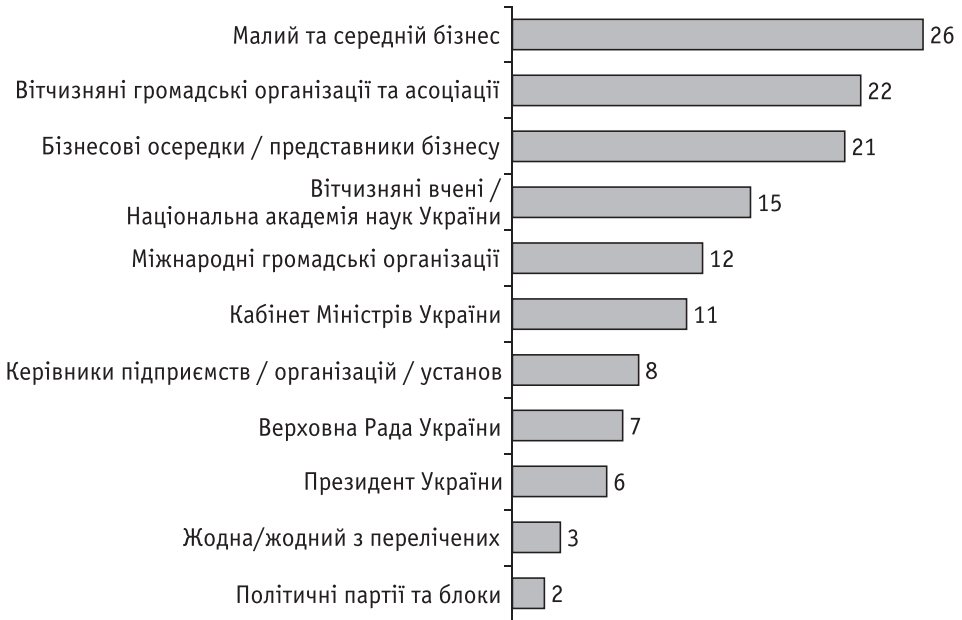

Рис. 5. Оцінка експертами владних структур та соціальних інститутів як чинників модернізації українського суспільства (N = 51, кількість експертів)

Малий та середній бізнес є тією рушійною силою на шляху раціоналізації, модернізації виробництва та як наслідок — процвітання держави в майбутньому. Ефективна політика розвитку малого підприємництва, з одного боку, сприяє створенню нових робочих місць, а з іншого — розв’язанню такої важливої соціальної проблеми, як безробіття, залучаючи громадян до підприємницької діяльності.

Важливу роль у сприянні модернізації українського суспільства відіграють, на думку значної кількості (22) експертів, вітчизняні громадські організації та асоціації. Концентруючи вагомий інтелектуальний потенціал, громадські організації як носії певних настанов та ідей справляють суттєвий вплив на різні сфери життя суспільства і держави. При цьому вельми актуальним є те, що за умов розвиненості громадських організацій це стає на заваді домінуванню вузько класової, націоналістичної чи кланової ідеології. Ідейні настанови суспільства в такому разі зорієнтовуються на реалізацію положень загальносоціального характеру. В період розбудови демократич-

ного суспільства саме громадські організації стають певною альтернативою державній владі, й у переважній більшості випадків ця альтернативність не набуває характеру конфронтації, тобто, з одного боку, забезпечує відносну стабільність, а з іншого – поступальний розвиток суспільства.

У процесі політичної модернізації в Україні окремі сфери суспільного життя з різних причин можуть або взагалі залишатися поза увагою держави, або регулюватися нею недостатньо. За таких умов громадські організації, володіючи різноманітними ресурсами (в тому числі й фінансово-матеріальними), своїми діями забезпечують процес оптимізації функціонування соціальних інститутів. Зокрема, ключового значення нині набувають благодійницька діяльність, підтримка найменш соціально захищених категорій населення, міжнародні зв'язки, наукова і просвітницька робота тощо.

Меншою мірою, за оцінками експертів, сприяють модернізації вітчизняні вчені та Національна академія наук (15 експертів), міжнародні громадські організації (12 експертів) і Кабінет Міністрів України (11 експертів).

Стосовно ролі вітчизняних учених у модернізації суспільства слід зазначити, що в опитуванні, проведеному 2016 року командою науковців Інституту соціології НАНУ¹, вітчизняні експерти зазначили, що модернізація сучасного суспільства без розвитку науки неможлива, оскільки наука та освіта формують суспільство, забезпечуючи його зміни зі знаком “плюс”. Виробляючи та поширюючи наукові знання, наука дає суспільству нові технології, нові джерела енергії, нові можливості для підвищення рівня життя і переходу на якісно новий щабель існування. Але як зазначив один з експертів: “наукових доробків є достатньо, але цей досвід, як на мене, не враховується в державній політиці модернізації”. Проте внаслідок поглиблення негативних трендів у сфері науки остання просто не здатна ефективно виконувати свої функції і відчутно впливати на розвиток суспільства². Не випадково експерти зазначили, що виконувати свою ключову, вирішальну для модернізації українського суспільства роль вітчизняна наука здатна лише за певних умов: нормального фінансування і докорінної зміни ставлення з боку чинної влади [Вітчизняна наука, 2017: с. 50].

Дуже низько оцінюють експерти роль політичних партій та блоків і Президента в модернізації українського суспільства (відповідно 6 і 2 експерти). До цього часу українська політична еліта не спромоглася чітко сформувати своє бачення модернізаційних реформ. Як засвідчили події останніх років, поведінку української політичної еліти визначають кон'юнктурні інтереси та цілі, причому владу розглядають як інструмент їх лобіювання. Відсутній механізм зворотного зв'язку між владою та суспільством, що суттєво зни-

¹ Експертне опитування щодо стану, проблем та перспектив науки в Україні було проведено восени 2016 року серед вітчизняних (38) і зарубіжних (25) учених.

² На підставі аналізу динаміки наукометричних показників розвитку науки та індексу розвитку людського потенціалу молдавські науковці доводять суттєвий взаємозв'язок / взаємовплив соціально-економічного і наукового розвитку в суспільстві [Дикусар, Кужба, 2015]. Як наголошувалося раніше, розраховувати на економічну віддачу науки можна тільки за умови її фінансування на рівні не менш як 1,7% ВВП.

жує ефективність влади і дієвість громадянського суспільства. За таких умов саме науково-експертна спільнота мусить формувати громадську думку щодо необхідності та напрямів модернізації, тоді як громадянське суспільство має тиснути на владу, аби не дозволити девальвувати саму ідею модернізації.

Серед викликів модернізації українського суспільства головними є, на думку більшості експертів: корупція (26); неготовність більшості населення до підтримки та залучення до процесів модернізації (23); неспроможність влади та політичних сил результативно ініціювати цей процес (20 опитаних) (див. рис. 6).

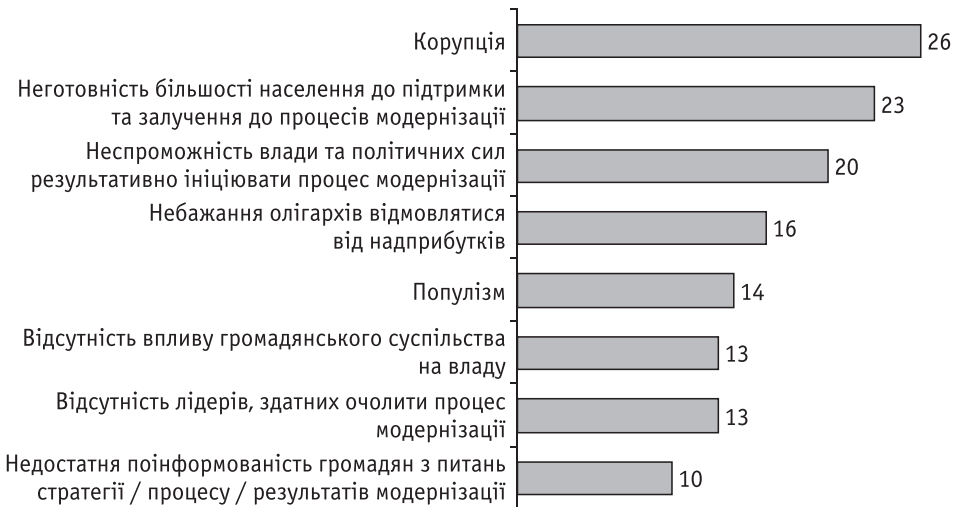

Рис. 6. Оцінка експертами перешкод, які заважають модернізації українського суспільства ($N = 51$, кількість експертів)

Корупція, її масштаби, специфіка і динаміка є наслідком загальних політичних, соціальних та економічних проблем країни. Слід зазначити, що корупція завжди збільшується, коли країна перебуває у стадії модернізації. Україна переживає зараз не просто модернізацію, а докорінні перетворення громадських, державних, економічних, соціальних і психологічних підвалів. Тому не дивно, що ми спостерігаємо вияви загальних закономірностей розвитку суспільства, в тому числі — негативних. Зв'язок між корупцією та проблемами перехідного періоду двосторонній. З одного боку, ці проблеми посилюють корупцію, а їх розв'язання може сприяти зменшенню корумпованості. З іншого боку, масштабна корупція консервує і загострює відповідні проблеми, заважає їх подоланню. Звідси випливає, що, по-перше, зменшити та обмежити корупцію можна тільки за умови, що одночасно розв'язуватимуться проблеми, які її породжують; а по-друге, розв'язанню цих проблем сприятиме протидія корупції з усією рішучістю та в усіх напрямках.

До загальних проблем, породжуваних корупцією, належать такі, що властиві не тільки Україні, а й більшості країн на стадії модернізації; першою чергою ті, що переживають перехід від централізованої економіки до ринкової. Ось деякі з цих проблем.

Труднощі подолання спадку тоталітарного періоду. Це передусім надто повільне подолання закритості й невідконтрольності влади, які, безумовно, сприяли процвітанню корупції.

Економічний занепад і політична нестабільність. Зубожіння населення та неспроможність влади забезпечити державним службовцям гідне утримання підштовхують і тих, і тих до порушень, що втілюються у масовій низовій корупції, підкріплюваній спадком радянських традицій блату.

Нерозвиненість і недосконалість законодавства. У процесі перетворень оновлення фундаментальних засад економіки та узвичаєнь економічної практики істотно випереджає законодавче забезпечення їх. Досить нагадати, що в Україні приватизація (її партійно-номенклатурний етап) відбувалася поза чітким законодавчим регулюванням і жорстким контролем.

Неефективність інститутів влади. Тоталітарні режими будують громіздкий державний апарат. Бюрократичні структури є досить стійкими й добре пристосовуваними до виживання за найважчих потрясінь. Чим енергійніші перетворення, тим більше винахідливості застосовує апарат для власного збереження. У підсумку навколишнє життя стрімко змінюється, а бюрократичні інститути й система загалом управління відстають від цих змін. У пізньому Союзі і “ранній” Україні було чітко видно, як реагувала система управління на дедалі складніші та серйозніші проблеми: плодила свої системні вади, збільшуючи апарат, вводючи додаткові ієрархічні рівні управління, створюючи силу-силенну безвідповідальних координаційних структур.

Слабкість громадянського суспільства, відрив суспільства від влади. Демократична держава у змозі розв’язувати проблеми тільки в кооперації з інститутами громадянського суспільства. Погіршення соціально-економічного становища громадян, що завжди супроводжує початкові стадії модернізації, є пов’язаними із розчаруванням, що йде на зміну колишнім надіям, і все це сприяє відчуженню суспільства від влади, ізоляції останньої. Тим часом ані низова, ані верхівкова корупція не можуть бути подолані без зусиль громадських організацій.

Неукоріненість демократичних політичних традицій. Проникненню корупції в політику сприяють: несформованість політичної культури, що відбивається, зокрема, на процесі виборів, коли виборці віддають свої голоси за дешеві подачки чи під впливом явної демагогії; нерозвиненість партійної системи, коли партії не в змозі брати на себе відповідальність за підготовку і просування своїх кадрів і програм; недосконалість законодавства, яке надміру захищає депутатський статус, не забезпечуючи реальної залежності обраних осіб від виборців та провокуючи порушення при фінансуванні виборчих кампаній. Тим самим подальша корумпованість представницьких органів влади закладається ще на етапі виборів. Зрештою, тільки реальна політична конкуренція слугує противагою й обмежувальником для корупції у політичній сфері, з одного боку, і для політичного екстремізму — з іншого.

Успіх або невдача модернізації економіки визначається не тільки (і навіть не стільки) ефектом інноваційних процесів, наявністю необхідних

інвестицій тощо, а й адекватною реакцією соціогуманітарного середовища, здатністю і готовністю до трансформацій широких верств населення та еліти. Певна ж частина населення, прагнучи кращого (головним чином, в економічному сенсі) життя, водночас абсолютно не бажає змін. Аналізуючи минулі провали модернізації, О.Богомолів слушно зазначає, що “річ не тільки у браку коштів і відсутності у підприємств та працівників необхідної матеріальної зацікавленості. Не було створено сприятливі умови за межами економіки, яка є невіддільною від політики, державного устрою, духовного розвитку суспільства, панівної ідеології, стану суспільної свідомості, впливу на неї ЗМІ” (див.: [Богомолів, 2012: с. 64–69]). А як свідчить світовий досвід, за відсутності адекватних громадських і державних зусиль ринки і бізнес вкрай погано розв’язують суспільно важливі завдання, такі як підтримка належного стану довкілля, безпека країни, розвиток освіти та охорони здоров’я тощо [Human Development, 2010].

Для забезпечення підтримки населенням процесів модернізації, зокрема в соціальній сфері, необхідне створення цілісної внутрішньо несуперечливої системи державних соціальних гарантій та функціональних обов’язків держави. Першочергову увагу щодо модернізації суспільства необхідно приділяти програмам інтеграції знедолених груп населення. Держава, економічна, політична і наукова еліти мають готувати суспільство до необхідних змін, досягати розуміння, позитивного сприйняття і підтримки реформ, а не створювати перешкоди на користь окремих груп. Нагальною є потреба у зниженні надмірної нерівності, подоланні бідності, запобіганні соціальному відторгненню та маргіналізації [Лібанова, s.a.].

Усвідомлення сучасних викликів та соціально-економічних проблем логічно підводить до висновку, що соціокультурній модернізації належить ключова роль серед “пускових механізмів” та чинників перебігу модернізації загалом. Трансформація ціннісних орієнтацій стає важливою складовою сучасних модернізаційних процесів. Отже, держава, яка має на меті досягнути високого рівня добробуту та сталого суспільного розвитку, повинна забезпечити умови для позитивних змін одночасно в економічному, політичному та ціннісно-нормативному аспектах. Система цінностей може бути і чинником, який пришвидшує розвиток, і бар’єром на його шляху. Інституціональні перетворення стають по-справжньому незворотними лише тоді, коли вони сприйняті суспільством і закріплені в системі цінностей, на які це суспільство орієнтується.

Тож чому гальмуються реформи? Насправді причин кілька. Перша — недієздатність українського парламенту, де немає більшості для законодавчого забезпечення реформ. Друга — постійна критика реформ гальмує їх. Це означає, що будь-яку реформу треба 6–7 років обговорювати й тільки потім потроху реалізовувати. Принаймні наразі суспільство у нас не хоче реформ, а кожен, хто працює в бізнесі, знає: немає попиту — немає пропозиції [Пекар, s.a.]. Отже, важливою умовою модернізації є готовність громадян до реформ, сприйняття їх населенням. Небажання змін може призвести до зриву процесу модернізації, до цивілізаційного відставання України у своєму розвитку, допоки в суспільстві не буде достатньо повної картини модернізаційного процесу (див.: [Кравченко, s.a.]), щоб громадяни сприймали рефор-

ми, усвідомлювали їхній сенс, вигоди та переваги, а також знали, як подолати їхні негативні наслідки, оскільки зворотним боком будь-яких трансформацій є певні втрати.

Переважає більшість (40 із 51) експертів вважають, що процес модернізації українського суспільства відбувається дуже повільно. Взагалі заперечують наявність цього процесу (6 експертів), і лише одиниці (3 експерти) вважають, що процес модернізації відбувається дуже швидко (рис. 7).

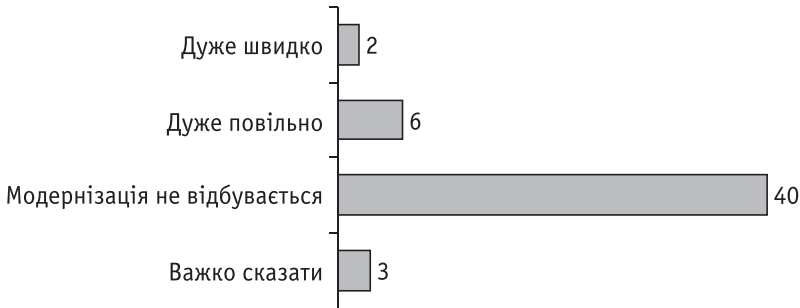

Рис. 7. Оцінка експертами темпів процесу модернізації в Україні (кількість експертів, що обрали певний варіант відповіді)

Головні причини того, що процес модернізації в Україні відбувається повільно, за оцінками більшості експертів, майже ті самі, що загалом заважають модернізації українського суспільства: корупція; відсутність лідерів, здатних очолити цей процес; небажання олігархів відмовлятися від надприбутків; відсутність розмежування влади і бізнесу; неготовність значної частини суспільства до підтримки та залучення до процесу модернізації; високий рівень розшарування суспільства; брак соціальної справедливості, рівних можливостей та відсутність ефективних соціальних ліфтів; забюрократизованість; слабка участь громадянського суспільства.

Поряд із цими причинами окремі експерти зазначили також: брак культури у політичній, економічній та ціннісній царинах; відсутність конкурентного середовища; відсутність належної послідовності та комплексності у здійсненні перетворень в усіх сферах життєдіяльності суспільства; відсутність чітко визначених цілей, низький рівень компетенції влади; брак фінансів; війна на Сході країни; спротив олігархів, політична корупція, патерналізм; невідповідність модернізації для правлячого класу України; відсутність ротаций правлячого класу; незацікавленість, небажання та неготовність олігархії й великого бізнесу до процесів модернізації, за якої механізми отримання прибутку лежать у площині, відмінній від тієї, до якої вони звикли; ригідність суспільної свідомості та брак відповідальності громадян, схильність до незважених рішень та невміння раціонально мислити; повільні темпи модернізації; вплив “совкового” минулого тощо.

Експерти вважають, що одна з причин того, що модернізація в Україні відбувається повільно — відсутність чіткої стратегії модернізації України та продуманих шляхів реалізації комплексу системних реформ. Є достатньо наукових напрацювань, вважають вони, але цей досвід не враховується в державній політиці модернізації. Проте окрім політичної волі до її втілення

має бути ще воля до змін з боку громадянського суспільства. Модернізацію гальмують не лише старі еліти (політичні, економічні, медійні, релігійні, військові тощо), які намагаються забезпечити собі збереження закритих екстрактивних систем — монополізму в економіці, корупційних схем, закритості політики від нових людей тощо. Модернізацію гальмують також мільйони пересічних громадян — продаючи свій голос на виборах, підтримуючи популістів, відтворюючи корупцію у вигляді хабарів та в інші способи, а також дотримуючись принципів імперської культури та радянського мислення [Пекарь, 2016].

Отже, головним завданням на сьогодні є формування емансипаційних цінностей. Свобода, гідність, патріотизм, чесний добробут, громадянська активність, самозайнятість, самосвідомість, критичне мислення, соціальна відповідальність, довіра, любов до освіти та пізнання, здоровий спосіб життя, повага до інших, толерантність, відкритість — цей перелік можна продовжувати. Важливо, що без поширення таких цінностей у суспільстві процес модернізації буде й далі гальмуватися.

Відповідаючи на відкрите запитання “Як Ви вважаєте, досвід яких країн у впровадженні модернізаційних процесів варто було б врахувати в Україні?”, експерти мали можливість на власний розсуд назвати такі країни і досвід. Загалом від 51 експерта було отримано 110 відповідей, які було згруповано за країнами.

Головними країнами, чий досвід слід взяти до уваги в Україні у впровадженні модернізаційних процесів, на думку експертів, є Польща, Китай, Сінгапур, Швеція і Канада.

На думку більш як третини (20) експертів, Україні у впровадженні модернізаційних процесів варто було б врахувати досвід Польщі (перше місце за рейтингом), особливо що стосується таких аспектів та напрямів: реформа місцевого самоврядування; модернізація економіки; децентралізація; перехід від планової економіки до ринкової; боротьба з корупцією; розвиток підприємницького духу; вільний ринок землі; усунення обмежень для розвитку бізнесу; створення робочих місць; розвиток ефективної інноваційної економіки; розвиток інноваційних технологій; розширення можливостей вільного підприємництва і розвиток конкуренції; формування відповідального суспільства; залучення населення до процесу модернізації; відповідальність влади; патріотизм бізнесу; соціально-політична модернізація; модернізація в духовно-культурній сфері; шокові реформи; економічні реформи; ринкові реформи; політична модернізація та євроінтеграція; структурна модернізація економіки; модернізація державної служби; публічне управління; оновлення моделі державного управління; розвиток малого бізнесу.

Друге місце посідає досвід Китаю і Німеччини (по 9 експертів). Отже, більш як удвічі менше (9) експертів зазначили, що досвід кожної з цих країн варто врахувати Україні у здійсненні модернізаційних процесів, акцентуючи увагу на таких складових: державницький підхід; інновації в економіці; поєднання влади; планування та бізнес-ініціативи; рівність перед законом; громадянська відповідальність; розвиток інноваційної економіки; скорочення бідності; поєднання ринку і планів інвестування в пріоритетні наукомісткі галузі; розвиток науки; створення корпорацій, які належать дер-

жаві; концентрація ресурсів; розвиток сільського господарства та легкої промисловості; органічний синтез національних соціокультурних традицій та сучасного іноземного досвіду організації виробництва; плановий, стратегічно обґрунтований характер реформ; консенсус влади та широких верств населення (як у Китаї) щодо напрямів економічної трансформації, механізмів реалізації та очікуваних результатів модернізації. Зокрема, один з експертів зазначив, що саме “високоцентралізована система державного управління сприяє реалізації соціально-економічних реформ та відповідає традиціям китайського суспільства”. Водночас із досвіду Німеччини важливим прикладом для України є: реалізація моделі соціально зорієнтованої ринкової економіки; розвиток різноманіття і свободи самовираження особистості; подолання тоталітарного минулого; розвиток бізнесу; денационалізація; економічні реформи; підтримка розвитку і активне використання наукового потенціалу; безпосередній зв'язок / співпраця між царинами освіти, науки і розвитку бізнесу.

На третьому місці за рейтингом Сінгапур та Швеція (по 8 експертів вказали на досвід цих країн). Але якщо стосовно Сінгапуру для України було б варто врахувати першою чергою досвід боротьби з корупцією; взяти за приклад планувальні технології; дисципліну й відповідальність, освіченість і професіоналізм влади; експортну орієнтацію економіки; розвиток науки, освіти, технологій; розвиток інноваційних технологій; розширення можливостей вільного підприємництва і розвиток конкуренції; то з досвіду Швеції варто було б врахувати систему шведського соціалізму; розвиток сфери соціальних відносин; національно-культурний розвиток; довіру до влади; соціальну справедливість в суспільстві; освіту; практично відсутню бідність; забезпечену повну зайнятість; розвиток статистики (органів статистики, систем обліку, баз даних); боротьбу з корупцією.

На четвертому місці досвід Канади. Отже, 7 експертів акцентували увагу на державному управлінні; розвитку інноваційних технологій; толерантності у стосунках між людьми; змішаній американо-англійській системі науки та освіти; соціальному підприємстві; екологічній інфраструктурі; співпраці органів влади різного рівня з громадянами; відкритості та прозорості влади; соціальному захисті населення.

На п'ятому місці досвід Японії та США (по 6 експертів). У разі Японії варто врахувати досвід цієї країни щодо розвитку інноваційних технологій поряд зі збереженням традицій і цінностей, культури, пам'яток минулого, що не завадило стати їй надзвичайно високотехнологічною, інноваційною, прогресивною державою. Так, експерти звернули увагу на управлінський досвід і систему стимулювання та мотивації праці, концентрацію науки й виробництва на пріоритетних напрямках; осучаснення всіх сфер, революцію Мейдзі; обмеження військових витрат. З досвіду США важливими для України є рівність перед законом, політика сприяння створенню інноваційних кластерів в проривних сферах для розвитку; організаційно-економічна форма бізнесу; лібералізація; побудова політичної системи; інноваційний розвиток; боротьба з корупцією; державне регулювання безробіття.

Зрештою, на шостому місці досвід Ізраїлю, Естонії, Фінляндії (по 5 експертів). Отже, 5 експертів зазначили важливість досвіду модернізації в

Ізраїлі в умовах відбиття зовнішньої агресії та обмежених природних ресурсів, а також досвіду в царинах безпеки, армії, оборони. Стільки ж експертів зробили наголос на врахуванні досвіду Естонії щодо запровадження атрибутів цифрової держави-суспільства та електронного врядування; розвитку ефективної інноваційної економіки; розвитку інноваційних технологій; розширення можливостей вільного підприємництва і розвитку конкуренції; формування відповідального суспільства. А з досвіду Фінляндії важливим для України є: реформування освіти, зокрема реформа шкільної освіти; національна система науки та освіти; інноваційне підприємництво; соціальна держава; сталий екологічний розвиток; гідний рівень життя.

Ще менш значимим для України є досвід таких країн, як Велика Британія, Словаччина, Південна Корея, Австралія, СРСР, Уругвай, Туреччина, Франція, Нова Зеландія, Грузія, країни Балтії (крім Естонії). Кількість експертів, які вказали, що варто звернутися до досвіду цих країн, коливається від 4 до 1. Основні аспекти, які варто взяти до уваги Україні, це: поєднання консерватизму та інноваційності (Велика Британія); залучення інвестицій та економічна стабільність (Словаччина); сильна політика з модернізації системи освіти для модернізаційного розвитку та інноваційна економіка (Південна Корея); модернізація державного управління (Австралія); організація планової системи суспільного відтворення (СРСР); регулювання цін (Уругвай); принцип “все для людей і заради людей”; розбудова інфраструктури, розвиток освіти (Туреччина); націоналізація промисловості, система економічного планування, боротьба за права громадян (Франція); реформа державних фінансів (Нова Зеландія); інтеграція технологій блокчейн у земельний реєстр (Грузія); відхід від патерналізму, розвиток та орієнтація на національну ідею (країни Балтії).

На наш погляд, прагнення постійного запозичення “кращого” досвіду є також одним із чинників низької ефективності модернізаційних реформ. У процесі здійснення різного роду трансформацій часто виходять з тези про те, що запозичення наявних зразків разом з урахуванням помилок і негативного досвіду має забезпечити можливість країні-реципієнтові діяти більш ефективно та раціонально. Утім, за словами Р.Мертон, модернізація є досить суперечливим соціальним процесом. Він висловив думку про суттєву обмеженість системних запозичень при трансформації систем: елементи однієї системи не можуть бути екстрапольовані на іншу систему без попередньої суттєвої зміни співвіднесення рівнів розвитку системи-реципієнта і запозичуваного елемента (невідповідність рівнів призводить до дисфункції адаптивних, соціотвірних, самовідтворювальних можливостей). Тобто перед запозиченням попередню трансформацію має здійснити система-реципієнт. Це змусить новий елемент, який потрапив у її середовище, діяти за її власними правилами та законами. Якщо цього не відбувається, то система-реципієнт потрапляє у смугу внутрішнього напруження, соціальної аритмії; припускається помилок, зазнаючи структурних та функціональних втрат (див.: [Модернізація, 2009; Горбатенко, 1999]). Саме така ситуація і складається в Україні. І якщо імпорт технологій та капіталів проходить доволі плавно, то інші складові зазнають значних метаморфоз у структурі запозичення. Так було з приватизаційними реформами, монетарною політи-

кою тощо. Підставами ж ефективної модернізації мають бути не лише прагнення застосовувати чужий досвід для проведення власних реформ, а й аналіз, моделювання та прогнозування, а також активне використання — поряд із глобальними — регіональних і національних чинників розвитку [Кантиш, 2013].

Висновки

Таким чином, аналізуючи результати експертного опитування щодо стану, чинників та проблем здійснення модернізаційних реформ в Україні, можна дійти висновку, що амбітні наміри швидкого та системного здійснення їх залишаються просто намірами. Незначні точкові зрушення в окремих сферах також не дають підстав говорити про ефективне здійснення модернізації, оскільки загальна тенденція виявляється у низьких показниках і повільних темпах перетворень.

Головними проблемами у процесі здійснення модернізації є, на думку експертів, корупція, неготовність більшості населення до модернізації, неспроможність влади та політичних сил ініціювати цей процес. Заважає процесові модернізації також відсутність загальнонаціональної стратегії та ідеології модернізаційних змін, їхніх чинників та кінцевих результатів, нерозуміння необхідності їх комплексного здійснення з урахуванням усіх сфер суспільної життєдіяльності. Оскільки, як доводить досвід певних розвинених країн і країн, що розвиваються, для врівноваження процесів суспільної життєдіяльності необхідне одночасне перетворення економічної, соціальної, політичної, культурної та інших складових життєдіяльності суспільства, між якими має зберігатися органічна єдність і підпорядкованість. Тобто модернізація можлива лише тоді, коли зміни одночасно відбуваються в усіх означених сферах (або ж вплив учиняють на них одночасно). Без розуміння їх комплексності, складності, взаємозалежності модернізація відбутися не може.

Ще одним чи не найважливішим питанням модернізації є пошук механізмів налагодження конструктивного діалогу між владою і суспільством, окремими соціальними групами і верствами. Такий діалог може стати справжнім стимулом для реального запровадження дієвих модернізаційних реформ на спільній платформі, яка так чи інакше охоплюватиме коло інтересів більшості, а не окремих груп інтересів, політиків чи представників влади та великого капіталу.

Саме ці проблеми мають бути об'єктом наукового дослідження у процесі теоретико-методологічного та практичного осмислення шляхів розвитку національного господарства на довгострокову перспективу.

Джерела

Алимарин, С.И. (2003). Социальная эволюция и идеология. *МОЛ (Московская Организация Литераторов)*, 1. Одержано з: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=-21892

Богомолов, О.Т. (2012). Социально-гуманитарные аспекты модернизации России. *Вестник Российской Академии наук*, 82 (1).

- Ващенко, К.О., Корнієнко, В.О. (2011). Політологія для вчителя. Одержано з: https://web.posibnyku.vntu.edu.ua/fnib/13vashenko_politologiya_dlya_vchitelya/183.htm
- Вітчизняна наука у соціологічному вимірі* (2017). За ред. Т. Петрушиної. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Горбатенко, В. (1999). *Стратегія модернізації суспільства: Україна та світ на зламі тисячоліть*. Київ: Видавничий центр "Академія".
- Кавтиш, О.П. (2013). Модернізація економіки України: теорія і практика здійснення реформ. *Ефективна економіка*, 1. Одержано з: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1737>
- Клименко, К.В. (2015). Актуальні проблеми модернізації фінансової системи України. *Ефективна економіка*, 7. Одержано з: <http://www.economy.nayka.com.ua/?Op=1&z=4190>
- Кравченко, М. (2013). Основні напрями модернізації державної політики у сфері соціального захисту населення України. *Вісник Національної академії державного управління* Одержано з: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-4-33.pdf>
- Лібанова, Е.М. (2011). Модернізація економіки в контексті соціальних викликів. *Демографія та соціальна економіка*, 1, 24–38.
- Лібанова, Е.М. (2012). *Соціальні проблеми модернізації української економіки*. Одержано з: <https://dse.org.ua/archive/17/1>
- Михненко, А.М., Макаренко, Е.М., Макаренко, Н.Г. (2011). *Інституалізація суспільного розвитку: навч. посіб.* Київ: НАДУ.
- Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін* (2009). За ред. А.Ф. Мельник. Тернопіль: ТНЕУ "Економічна думка".
- Недбай, В.В. (2009). *Сучасні політичні комунікації: медійно-технологічний аспект*. Одеса: Астропринт.
- Пекар, В. (2016). Юбилейное. Что происходит и почему так медленно. *Украинская правда*. Одержано з: <https://www.prawda.com.ua/rus/articles/2016/08/25/7118662/>
- Пекар, В. (2018). *Як Україні стати модерною і до чого тут цінності*. Одержано з: [ZBRUZ//https://zbruc.eu/node/77050](https://zbruc.eu/node/77050)
- Семченко, О.А. (2016). *Політична модернізація як чинник державної іміджевої політики*. Одержано з: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2921/Semchenko>
- Human Development Report - 2010 (2010). *The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. UNDP.

Отримано 14.01.2020

References

- Alimarin, S.I. (2003). Social evolution and ideology. *MLO (Moscow Literature Organization)*, 1. [In Russian]. Retrieved from: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=-21892. [= Алимарин 2003]
- Bogomolov, O.T. (2012). Socio-Humanitarian Aspects of Modernization in Russia. [In Russian]. *Bulletin of the Russian Academy of Sciences*, 82 (1). [= Богомолов 2012]
- Concepts, causes, consequences and legal basis of preventing corruption* (2016). Handbook of Anti-Corruption Policy in Ukraine. National Academy of Internal Affairs. [In Ukrainian]. Retrieved from: https://arm.naiua.kiev.ua/books/atikorruption/lectures/lecture_1.html. [= Концепти 2016]
- Human Development Report - 2010 (2010). *The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. UNDP.
- Gorbatenko, V. (1999). *Society Modernization Strategy: Ukraine and the World at the Turn of Millennium*. [In Ukrainian]. Kyiv: Academia Publishing Center. [= Горбатенко 1999]

Kavtysh, O.P. (2013). Modernization of Ukrainian Economy: Theory and Practice in Reforms Implementation. [In Ukrainian]. *Effective Economy*, 1. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1737>. [= Кавтиш 2013]

Klymenko, K.V. (2015). Topical problems of modernization in Ukrainian financial system. *Effective Economy*, 7. [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?Op=1&z=4190>. [= Клименко 2015]

Kravchenko, M. (2013). Main directions of modernization of state policy in the field of social protection of Ukrainian population. *Bulletin of the National Academy of Public Administration*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-4-33>. [= Кравченко 2013]

Libanova, E.M. (2011). Economy modernization in context of social challenges. [In Ukrainian]. *Demography and Social Economy*, 1, 24-38. [= Лібанова 2011]

Libanova, E.M. (2012). *Social Problems of Modernization of the Ukrainian Economy*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://dse.org.ua/archiv/17/1>. [= Лібанова 2012].

Modernization of Public Sector of Economy in Context of Global Change (2009). A.F. Melnyk (Ed.). [In Ukrainian]. Ternopil: TNEU. Economics Thought. [= Модернізація 2009]

Mykhnenko, A.M., Makarenko, E.M., Makarenko, N.H. (2011). *Institutionalization of Social Development*. [In Ukrainian]. Kyiv: NADU. [= Михненко, Макаренко, Макаренко 2011].

National Science in Sociological Aspect (2017). T. Petrushyna (Ed.). [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NASU. [= Вітчизняна наука 2017]

Nedbay, V.V. (2009). *Modern Political Communications: Media-Technological Aspect*. [In Ukrainian]. Odesa: Astroprint. [= Недбай 2009]

Pekar, V. (2016). Jubilee. What is happening and why it is so slow. *Ukrainska Pravda*. [In Russian]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/eng/articles/2016/08/25/7118662/>. [= Пекарь 2016]

Pekar, V. (2018). *How Ukraine Can Become Modern and What About its Values*. ZBRUZ. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/77050>. [= 2018]

Semchenko, O.A. (2016). *Political Modernization as a Factor of State Image Policy*. [In Ukrainian] Retrieved from: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2921/Semchenko>. [= Семченко 2016]

Vashchenko, K.O., Korniyenko, V.O. (2011). *Political Science for Teacher*. [In Ukrainian]. Retrieved from: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmb/13vashenko_politologiya_dlya_vchitelya/183.htm. [= Ващенко, Корнієнко 2011]

Received 14.01.2020

ГУЛЬБАРШИН ЧЕПУРКО

Стан, проблеми та перспективи модернізації українського суспільства: експертні оцінки

У статті проаналізовано вплив модернізації українського суспільства на різні сфери суспільного життя, ступінь модернізації в різних сферах/галузях, сприяння владних структур та соціальних інститутів модернізації, перешкоди, які заважають модернізації українського суспільства, досвід країн, який доцільно враховувати в Україні у впровадженні модернізаційних процесів. Водночас констатовано, що перетворення в сучасній Україні часто не мають чіткої спрямованості. Залишається відкритим питання про мету/завдання необхідних змін. Показано, що ознаками модернізації можна вважати успішні перетворення, що зумовлюють прогресивний розвиток.

Ключові слова: модернізація суспільства, економічна модернізація, політична модернізація, соціальна модернізація, культурна модернізація, корупція, патерналізм

ГУЛЬБАРШИН ЧЕПУРКО

Состояние, проблемы и перспективы модернизации украинского общества: экспертные оценки

В статье анализируется влияние модернизации украинского общества на разные сферы общественной жизни, степень модернизации в разных сферах/отраслях, содействие властных структур и социальных институтов модернизации, препятствия, мешающие модернизации украинского общества, опыт стран, который следует учитывать в Украине при внедрении модернизационных процессов. Вместе с тем констатируется, что преобразования в современной Украине часто не имеют четкой направленности. Остается открытым вопрос о цели/задачах необходимых изменений. Показано, что признаками модернизации можно признать успешные преобразования, обуславливающие прогрессивное развитие.

Ключевые слова: модернизация общества, экономическая модернизация, политическая модернизация, социальная модернизация, культурная модернизация, коррупция, патернализм

GULBARSHYN CHEPURKO

Modernisation of Ukrainian society: The current state, challenges and prospects from experts' standpoint

The paper provides a deeper understanding of the modernisation-driven processes taking place in Ukraine nowadays. Answers to the following questions have been analysed: a) What is the impact of these processes on the economic, political and socio-cultural domains of Ukrainian society? b) How well are different areas / aspects of social life in this country modernised so far? c) How significant is the contribution of different power structures and social institutions to modernisation in Ukraine? d) What seems to impede this process the most? The data of an expert survey conducted by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine (May–June 2019) constituted the empirical basis for the analysis. The survey participants were also asked to reflect on a country (-ies) whose experience in implementing modernisation-oriented reforms Ukraine might draw upon. The author notes that transformation processes occurring in our country often do not follow a consistent pattern. What will be the goal / tasks of necessary change remains an open question. Finally, it is suggested that the attribute of modernisation should be defined as a successful transformation facilitating progressive development.

The main problems in the process of modernization are corruption, the unwillingness of the majority of the population to modernize, the inability of political forces to initiate this process, lack of understanding of the need for integrated implementation of these reforms, taking into account all spheres of public life. A very important issue of modernization is establishing a constructive dialogue between the authorities and the society, and between individual social groups and layers. These problems should be the object of scientific research to reflect on ways of developing the national economy in the long run.

Keywords: modernisation of society, economic modernisation, political modernisation, social modernisation, cultural modernisation, corruption, paternalism